

КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто компонентну структуру територіальної ідентичності населення. Висвітлено зміст та елементи ключових макрокомпонентів територіальної ідентичності – когнітивного, афективного та діяльнісного, розкрито чинники, умови та механізм їх формування. Досліджено характер взаємодії виділених компонентів. Запропоновано шляхи подальших досліджень компонентів територіальної ідентичності у контексті вирішення актуальних проблем географічної науки.

Ключові слова: територіальна ідентичність, компонентна структура, місцева географічна специфіка, географічний образ, ментальна структуризація географічного простору, топофілія, місцевий патріотизм, укоріненість, мобільність, вернакулярний район, общинність, територіальна суспільна консолідованість.

Постановка проблеми. Територіальна ідентичність населення, як комплекс індивідуальних та колективних уявлень, що визначають приналежність та особливий зв'язок населення з певною територією і пов'язані з інтерпретацією місцевої географічної специфіки, стає чимдалі популярним об'єктом суспільно-географічних досліджень. Необхідно зазначити, що ефективне вивчення територіальної ідентичності та її наслідків, чітке розуміння цілей, методів та засобів дослідження можливі лише за умови розуміння її компонентної структури, сутності окремих компонентів та характеру зв'язку між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у дослідження компонентної структури територіальної ідентичності населення та окремих її елементів зроблено Н. Межевичем, К. Тумаковою, Е. Морозовою та Е. Улько, М. Назукіною, М. Кітінгом, А. Ткаченком, І. Саможкіною, М. Криловим, Дж. Кроссом та ін.

Формулювання цілей статті та постановка завдання. Метою статті є дослідження компонентної структури територіальної ідентичності населення, передусім, з позицій суспільної географії. Для досягнення поставленої мети необхідно виділити основні макрокомпоненти територіальної ідентичності, їх структурні елементи, показати механізм їх формування та взаємозв'язки.

Виклад основного матеріалу. Компонентна структура територіальної ідентичності – це водночас і структура територіальної ідентичності як ментально-географічного явища, і аналітична схема процесу становлення територіальної ідентичності – територіальної ідентифікації. Зазвичай дослідники виокремлюють наступні компоненти: когнітивний, афективний, поведінково-регулятивний, ціннісний, культурно-ціннісний, стратегічний, інструментальний, просторово-ідентифікаційний [5; 7, с. 139-140; 8, с. 13; 9, с. 93; 10, с. 7, 12; 11; 12].

На думку автора, в структурі територіальної ідентичності виокремлюються три основних макрокомпоненти. Змістом першого, когнітивного макрокомпонента, є про-

цеси відчуття і сприйняття території та відповідної спільноти. Змістом другого, афективного макрокомпонента, є ставлення до території та спільноти, ціннісно-емоційна оцінка їх якостей, ставлення до інших територій та спільнот. Історично першим у формуванні територіальної ідентифікації є когнітивний компонент. Проте, у подальшому етико-естетична оцінка території та спільноти можуть визначати спрямованість когнітивних процесів. Третій макрокомпонент – діяльнісний – представлений фактичною і потенційною поведінкою індивідів та спільнот, що розвивається на основі двох перших макрокомпонентів.

Розглянемо детальніше зміст та структуру когнітивного макрокомпонента. Передумовою формування у індивіда почуття місця та ідентифікації з територією є наявність певного зв'язку індивіда з територією. Розрізняють наступні різновиди зв'язку з місцем (територією): біографічний, духовний, ідеологічний, традиціоналістський, прагматичний, жорстко обумовлений [13; 15].

Змістовне наповнення територіальної ідентичності залежить від властивостей відповідної території. Комплекс таких властивостей території, які відображаються, або які потенційно можуть відобразитися у свідомості індивідів та спільнот, являє собою підґрунтя територіальної ідентичності. Фактично, у якості підґрунтя виступає місцева географічна специфіка – фізико-географічне та суспільно-географічне положення території (позиційні властивості) та найбільш характерні, зокрема унікальні, елементи природного та культурного ландшафту (атрибутивні властивості). Зокрема, такими елементами можуть виступати топографічні, кліматичні, соціально-економічні, екістичні, політичні, історико-культурні та історико-географічні, топонімічні, ментальні особливості території тощо.

Для входження у структуру територіальної ідентичності місцева географічна специфіка повинна не просто існувати, але бути сприйнятою і осмисленою місцевою спільнотою. На поведінку людини впливають не тільки, і

не стільки, властивості самого простору, але ті смисли, якими наділено дану ділянку простору в суспільстві. Тому вагомим елементом когнітивного макрокомпонента територіальної ідентичності та складовою процесу територіальної ідентифікації визначаємо процес сприйняття місцевої географічної специфіки та її рефлексивне осмислення. Продуктом цього процесу є місцеві географічні образи та локальна міфологія. Географічний образ території – це система взаємопов'язаних та взаємодіючих знаків, символів, архетипів та стереотипів, що яскраво та водночас достатньо просто характеризують певну територію [2, с. 112]. Географічні образи та їх компоненти формують ментальний простір території, тобто просторово-структуровані образно-географічні системи. Локальна міфологія – система специфічних стійких наративів, розповсюджених на певній території, характерних для відповідних локальних та регіональних спільнот і достатньо регулярно відтворюваних ними як для внутрішніх соціокультурних потреб, так і під час цілеспрямованих репрезентацій, звернених до зовнішнього світу [1, с. 190]. Географічні образи та локальна міфологія є елементами концептосфери – сукупності культурних і ментальних конструкцій, які опосередковують сприйняття людиною простору [3, с. 61]. Схему ментальної структуризації основних понять, що описують образи простору, пропонує Д. Замятін [2, с. 113-114].

Географічні образи, що формуються безвідносно до образів інших географічних об'єктів, тобто на основі виключно атрибутивних характеристик території, називаються вертикальними. Їх антиподи – горизонтальні образи, що виникають на основі виключно позиційних характеристик.

Множина географічних образів та локальних міфів для кожної конкретної території не абсолютно сталою. По-перше, вона змінюється у часі з розвитком самої території, зміною її природного та культурного ландшафту. По-друге, у процесі неперервної інтерпретації уявлень про простір формується множина реальностей одного місця, в результаті чого кожному місцю у відповідність може бути поставлено палімпсест образів та міфів, сукупність концептуальних пластів, кожен з яких може посилювати свою відносну вагу у певних умовах [6].

Емпіричні дослідження показують залежність укоріненості, місцевого патріотизму та общинності від сприйняття та осмислення підґрунтя територіальної ідентичності, від характеру побудованих географічних образів, локальних міфів та ментальних просторів. Ставлення індивіда до місця свого проживання залежить від ступеня його інтегрованості у місцеве історико-культурне середовище. Чим багатшим є підґрунтя територіальної ідентичності, тим більше виявляється потенційних можливостей для розвитку асоціацій з територією, відчуття її унікальності, появи місцевих образів-символів, що перебувають у центрі уявлень про територію, тим більше виникає приводів для гордості за місце проживання та, відповідно, розвитку місцевого патріотизму.

Наступним ключовим елементом когнітивного макрокомпонента територіальної ідентичності є просторова орієнтація та ментальна структуризація географічного простору. У якості первинного ідентитету найчастіше виступає поселення, у якому індивід народився або проживає. Рефлексія місцевої географічної специфіки наповнює цю ідентифікацію змістом і надає критерії до розрізнення "своїх" та "чужих" територій і спільнот. Тому індивід надалі ідентифікує себе не лише з поселенням, але і з певною територією, до якої це поселення належить за певним суттєвим критерієм або сукупністю критеріїв. Таким чином, по-перше, відбувається самоідентифікація з певним поселенням та/або територією – так звана просторова орієнтація. По-друге, у сприйнятті індивіда географічний простір структурується, у ньому

викристалізуються перцепційні ядра, напівпериферії та периферії як своєї, так і чужих територій. Як наслідок територіальної ідентифікації населення та ментальної структуризації географічного простору формуються вернакулярні райони. У відповідності до рівнів територіальної ідентичності існують різні рівні вернакулярних районів: від внутрілокального до макрорегіонального.

Елементами афективного макрокомпонента територіальної ідентичності є ставлення до території, місцевий патріотизм, укоріненість, мобільність, ставлення до жителів інших територій.

Ставлення до території може бути описане в термінах топофілії і топофобії. Ми визначаємо топофілію як приязне ставлення до території, любові до неї, відчуття комфорту, привабливості. Протилежністю топофілії є топофобія – відторгнення території, неприязне та вороже ставлення до неї.

Місцевий патріотизм – це особливе емоційне переживання індивідом своєї приналежності до території, готовність підкорити її інтересам свої власні. На відміну від топофілії, яка може бути властивою індивіду і у пасивній формі, місцевий патріотизм стимулює своїх носіїв до активного життєвого вибору і участі у житті місцевих спільнот. При перебуванні індивіда поза межами своєї території місцевий патріотизм може зберігатися і навіть посилюватися. У контексті місцевого патріотизму розглядаються явища укоріненості та мобільності. Укоріненість об'єднує у якості рівноправних дві компоненти: матеріальну (фізичне перебування на території) та духовну (тісний психологічний зв'язок з територією) [4, с. 28]; це прагнення проживати на даній території надалі, максималним чином адаптуватися до місцевих умов. Навпаки, мобільність передбачає просторову рухливість індивіда і може мати як фактичну, так і потенційну форми. Місцевий патріотизм може зберігатися навіть при домінуванні мобільності, особливо коли прагнення людини до зміни місця проживання обумовлюється нереалізованими потребами у саморозвитку, а не ментальним відчуженням території. Водночас послаблення патріотизму може суміщуватися з укоріненістю (яка в такому випадку виявляється пасивно, як звичка до заданого місця).

Виходячи зі співвідношень проявів ідентифікації з місцем, топофілії/топофобії, місцевого патріотизму та укоріненості/мобільності можна виділити наступні градації територіальної ідентичності індивідів за ступенем прив'язаності індивідів до місця та ставленням до нього: відсутність почуття місця, відносна (множинна) ідентифікація, відчуження місця, негативна ідентифікація, послаблена ідентифікація з посиленою мобільністю (пошукова ідентифікація), послаблена ідентифікація зі збереженням укоріненості, сильна позитивна ідентифікація з посиленою мобільністю, сильна позитивна ідентифікація з посиленою укоріненістю (на основі типологій М. Крилова, Д. Гаммона та Дж. Кросса [4, с. 157-163; 13; 14]).

Афективний макрокомпонент територіальної ідентичності виявляється також у ставленні до населення інших територій. Можливі три базові варіанти: жорстке протиставлення, що межує з відторгненням та ворожістю; визнання інакшості населення інших територій; заперечення наявності яких-небудь суттєвих відмінностей між населенням своєї та інших територій.

Явище місцевого патріотизму стимулює процеси общинності та територіальної суспільної консолідованості – складові діяльнісного макрокомпонента. Общинність виявляється у розвитку тісних соціальних зв'язків всередині місцевої спільноти; передусім важливі ті зв'язки, що базуються на спільній приналежності членів соціальної групи до даної території. Первинною формою таких зв'язків є контакти між окремими індивідами; більш розвиненими та складними їх проявами є формування єдиного інформаційного поля території

шляхом розвитку місцевих засобів масової інформації, а також діяльність громадських організацій, діяльність яких присвячена місцевим питанням.

Територіальна суспільна консолідованість виявляється у активній, гострій та масовій реакції спільноти на питання збереження місцевої географічної природної та історико-культурної специфіки. Сюди ж зараховуємо і діяльність місцевих екологічних рухів. Індикатором територіальної суспільної консолідованості є характер та інтенсивність взаємозв'язків між спільнотою та місцевими органами влади, зокрема місцевим самоврядуванням, оцінка спільнотою тих чи інших місцевих органів управління у контексті питань, асоційованих з територіальною специфікою.

Висновки. У компонентній структурі територіальної ідентичності розрізняють три основних макрокомпоненти: когнітивний, афективний та діяльнісний. Сприйняття території є первинним, і визначає увесь процес формування територіальної ідентичності, хоча діяльність територіальних спільнот визначається, передусім, емоційно-ціннісними орієнтирами. Перспективним напрямком досліджень є аналіз діалектичної взаємодії когнітивного та афективного макрокомпонентів і їх сукупного впливу на розвиток діяльнісного макрокомпонента, оскільки саме останній обумовлює роль територіальної ідентичності як одного з чинників розвитку території.

Список використаних джерел

1. Замятин Д. Н. Идентичность и территория: гуманитарно-географические подходы и дискурсы // Идентичность как предмет политического анализа: сб. статей по итогам всероссийской науч.-теор. конф. (ИМЭМО РАН, 21-22 октября 2010 г.). – М.: ИМЭМО РАН, 2011. – С. 186-203.

А. Гнатюк, асп.
КНУ имени Тараса Шевченко, Киев

КОМПОНЕНТНАЯ СТРУКТУРА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ

Рассмотрена компонентная структура территориальной идентичности населения. Освещены содержание и элементы ключевых макрокомпонентов территориальной идентичности – когнитивного, аффективного и деятельностного, раскрыты факторы, условия и механизм их формирования. Исследован характер взаимодействия выделенных компонентов. Предложены пути дальнейших исследований компонентов территориальной идентичности в контексте решения актуальных проблем географической науки.

Ключевые слова: территориальная идентичность, компонентная структура, местная географическая специфика, географический образ, ментальная структуризация географического пространства, топофилия, местный патриотизм, укорененность, мобильность, вернакулярный район, общинность, территориальная общественная консолидация.

O.Gnatjuk, graduate
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv.

THE COMPONENT STRUCTURE OF THE TERRITORIAL IDENTITY OF POPULATION.

The component structure of the territorial identity of the population is revealed in the article. The content and key elements of main territorial identity macro-components, i.e. cognitive, affective, and pragmatist are explored. The factors, conditions and mechanism of development of territorial identity components are disclosed. The nature of the interaction of distinguished components is investigated. The ways of further research regarding territorial identity component structure are proposed in the context of solving urgent problems of geography.

Keywords: territorial identity, component structure, local geographical specificity, geographical image, mental structuring of geographical space, topophilia, local patriotism, rootedness, mobility, vernacular region, communality, public territorial consolidation.

2. Замятин Д. Н. Сопространственность и идентичность // Мир психологии. Научно-методический журнал. – М., 2012. – №1 (69). – С. 104-123.

3. Замятина Н. Ю. Смысл положения: место в ментально-географических пространствах [Электронный ресурс] / Н. Ю. Замятина // Международный журнал исследований культуры. – 2011. – № 4 (5). – С. 60-68. – Режим доступа: [http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2011/IJCR_04\(5\)_2011_Uvarov.pdf](http://www.culturalresearch.ru/files/open_issues/04_2011/IJCR_04(5)_2011_Uvarov.pdf) – Название с экрана.

4. Крылов М. П. Региональная идентичность европейской России / М. П. Крылов. – М., 2010.

5. Межевич Н. М. Основные направления региональной политики РФ. Механизмы региональной политики. – СПб, 2005.

6. Митин И. И. Мифогеография как подход к изучению множественных реальностей места // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах. Вып. 3. / Отв. ред. и сост. Д. Н. Замятин. – М.: Институт Наследия, 2006. – С. 64-82.

7. Морозова Е. В. Локальная идентичность: формы актуализации и типы // ПОЛИТЭК. – 2008. – № 4. – С. 139-151.

8. Назукина М. В. Региональная идентичность в современной России: типологический анализ: автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. – Пермь, 2009.

9. Китинг М. Новый регионализм в Западной Европе // Логос. – 2003. – № 6. – С. 67-116.

10. Самошкина И. С. Территориальная идентичность как социально-психологический феномен: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. – М., 2008.

11. Ткаченко А. А. Территориальная общность в региональном развитии и управлении. – Тверь, 1995.

12. Тумакова К. Е. Социальные факторы формирования региональной идентичности в условиях современной России : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 / Тумакова К. Е.; – Пенза, [Пензенский государственный университет], 2011 – 27 с.

13. Cross J. Protecting our place: establishing and maintaining place attachments in the face of population growth and change. Ph.D. diss. – Davis: University of California. – 2001.

14. Hummon D. Community attachment: local sentiment and sense of place / D. Hummon // Place Attachment. – New York: Plenum, 1992. – P. 253-278.

15. Low S. Symbolic ties that bind: place attachment in the plaza // Place Attachment. – New York, 1992. – P. 165-186.

Надійшла до редколегії 10.10.13